

1-й экз.

ՊՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ
1943 ՅՈՒՆՈՒԱՐ - ՅՈՒՆԻՍ ԹԻՒ 1-6

ԽՄԲԱԴՐԱԿԱՆ	Էջ
Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան. — «Բազմավէլք»ի առաջին դարագարձը 1843 - 1943	1
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Հ. Ղեւոնդ Տայեան. — Պատասխան Եր. Տէր Կոմիտաս Վկայի «Կարծեցեալ» մարմնոյ մասին (շաբ.).	8
Հ. Վարդան Հացունի. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Ս. Սովիայի մէջ	35
ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ	
Ճեղահիբնեան Ս. — Միւնազարդ ծածկոցի գրութիւնը և կամարակաղ զարզասիւները հայկ. ճարտարապետութեան մէջ	17
ԳՐԱԿԱՆ	
Բարինի Ճիռվաննի. — Սիմոն Կիւրենացին (թրգմ. Խաչերէնէ)	25
Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան. — Ճաշակ «Բուրսատանք»ին (թրգմ. աշխարհաբար)	32
Հ. Արմավիրեան. — Երեկոյեան զբայնութիւններ (քերթուած)	34
Հ. — Շէյքսպիրի հայերէն թարգմանութիւնները և նոր փորձի մը փոքրիկ նմուշը	41

Հ. ՅՈՎՃԱՆԻՍ Վ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

ԸՆՏԻՐ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՔ

Պ. Ա. Տ. Բ. Ա. Բ. Դ.

ՏՈՐՈՍԻՐ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ԱՐԵՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Գյուղ է Յ, 15 Զուբց. ՖԲ.

SOMM AIRE
1943 Janvier - Juin N. 1-6

ARTICLE DE FOND	PAG.
P. Mesrob Djanachian. — Le premier Centenaire de la Revue «Pazmavet» 1843-1943	1
PHILOLOGIE	
P. L. Dayan. — La question des reliques «attri- buées» au bienheureux Gomidas: (Réponse à Mgr. Jean Nazlian), suite	8
P. Vardan Hatzouni. — St. Grégoire Illumi- nateur dans l'Eglise de Ste. Sophie	35
BEAUX-ARTS	
Djévahirdjian S. — Le système des arcades et des portiques dans l'architecture armé- nienne (suite)	17
LITTERATURE	
Papini Giovanni. — Le Cyrène (trad. de l'ita- lien)	25
P. Mesrob Djanachian. — Essai de la poésie didactique «Pourastank» de Mgr. Ed. Hur- muz (trad. en arm. moderne)	32
P. Armanirian. — Sensations du soir (poésie)	34
P. M. Dj. — Les versions arménientes de Shakspeare et une épreuve d'une nouvelle tradition	41

1843-1943

ԲԱԶԱՐԱՎԱՎԵՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ - ՅՈՒՆԻՍ ԹԻՒ 1-6

ՀԱՏ. ԱՅ. Ա. Յ. Ա. Յ. Ա. Յ.

Վ. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե.

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

«ԲԱԶԱՐԱՎԱՎԵՊ»

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՐԱԴԱՐՁԸ

1843-1943

Ազգերն մշակութային պատմութեան մէջ գրական յորելեանները կը կազմեն այն մէծ եւ կարեւոր հանգուանները, որոնց վրայ կանդ առաջ հակայ բազմութիւն մը մտաւրականներու եւ զրամէր հասարակութեան՝ հիաց- մունքի եւ յարգանքի զգացումով կը դիտեն անցեալ քսան, քառասուն եւ հազուագիւտօրէն յիսուն տարիններու փառահեղ շրջանը՝ անհատի կամ ընկե- րութեան մը գործունէութեան:

Գրական այսպիսի յորելեաններ յանախ տօնախմբուած են ոչ միայն եւրոպական կեղրոններու՝ այլ նաև մեր մէջ: Կարեւոր են ասոնք գրգիռ եւ քաջալերութիւն առաջ բերելու համար, ու սորվեցնելու միանդամայն թէ ինչպէս՝ իմաստուն եւ լուսամիտ անձնաւորութիւններ կամ խմբակներ կամքի կրանիդեայ տոկունութեամբ, յաղթելով նոյնիսկ արտակարդ դժուարութիւններու, կարող եղած են նպաստելու մարդկային եւ կամ, աւելի չափաւոր մէջ, ազգային քաղաքակրթութեան յառաջադիմութեանը: Այդ առիթները օգտակար են տօնախմբու ժողովուրդներու համար մանաւանդ, վասն զի անկէ հանուած շահեկան դասէն, անդրադարձութենէն եւ կատարուած դիտութիւններէն դուրս՝ զարգացումի նոր փուլի մը մէջ թեւակուելու քաջութիւնն ու ոյժը կը ներշնչեն անոր:

Միաթարեան Միաբանութեան կեանքին մէջ շատ անգամ տօնուած են գրական յորելեաններ իր բազմարդիւն՝ զրագէտ դէմքերուն, գրական ձեռնարկներուն, թերթերուն եւ հրատարակութիւններուն, ու վերջերս դեռ 1936ին, դար մը առաջ հիմնուած իր Մ. եւ Ռ. Վարժարաններու միջոցաւ կատարած դաստիարակչական զործունէութեան հարիւրամեակը:

«Բազմավէլք» Յունուար-Յունիս 1943

653-73

Ահաւասիկ ուրիշ հարիւրամեակ մը եւս, պանծալի եւ նուիրական, բոլորուած Մխիթարեան յարկին տակ: Առաջին դարագարձը Բազմավիպ ամսաթերթին, որուն հարիւրամեայ դրական կեանքին ու գործունէութեան տօնախմբութիւնը կը զուգագիսլի այս տարի:

Ազգային ոչ մէկ թերթ կամ օրագիր՝ որ իրմէ առաջ ծնունդ առած ըլլ-
լայ՝ ունեցած չէ կամ չունի տակաւին, առանց ո՛ եւ է ընդհատումի, դար
մը ամբողջ ապրած ըլլալու անզուղական պատիւը։ Առանց վերապահութեան
կրնանք հաստատել նաեւ որ նոյնիսկ եւրոպական դիտական աշխարհի մէջ
եւս՝ շատ հազուաղէսկ եղելութիւն մը կը նկատուի նման գրական յաղթանակ
մը։ Բազմավեպի կեանքին եւ զայն վարողներու մէջ գիտակից լրջութիւն մը, —
ժառանգական աւանդ եւ կնիք այդ միջավայրի ամէն գործերուն վրայ առ
հասարակ, — հզօրապէս ներգործած է միշտ անոր տեւականութեան վրայ,
եւ չնորհիւ ատոր է որ տարիները շղթայաշար յաջորդած են իրարու, բայց
ոչ առանց զոհողութիւններու։

共 共 共

Բազմավեցը ծնունդ կ'առնէր այն ժամանակ՝ երբ աղջերու կեանքին մէջ սկսած էր արթնալ ժողովրդական շարժումը. անհատի արժանիքը սկսած գնահատուիլ հակառակ մի միայն ընտրուած եւ կամ ազնուական դաշտը գնահատուիլ հակառակ մի միայն ընտրուած եւ առանձնաշնորհութիւններուն։ Գրականութիւնը սակարգին իրաւունքներուն եւ առանձնաշնորհութիւններուն, եւ առանձնահատութիւնն ըլլալէ որոշ աստիճանի մը անկը դադիչը հետեւաբար սեպհականութիւնն ըլլալէ որոշ աստիճանի մը անձերուն, եւ ժողովուրդի ծոցէն ելած ո՛ եւ է անձ՝ կարող էր մշակել զայն ձերուն, եւ ժողովուրդի վաստկիլ վրական, քաղաքական եւ ընկերային ամէն մարդերու մէջ։

Հարար լեզուով կը հաղորդէր հետաքրքրական տեղեկութիւններ ժամանակին քաղաքական գէպերու, պատերազմներու, գիւտերու մասին, աւանդելով միանդամայն կեանքի համար օգտակար ծանօթութիւններ : Կը հրատարակուէր ամէն տարւոյն վերջը իբր ամփոփոյք տարրուան քաղաքական, եկեղեցական ու գիտական կեանքին : Առաջին թիւը լոյս կը տեսնէր հետեւաբար 1800ին : Մեծապէս զնահատելի գործ մը այդ ժամանակին համար, որով հիմը կը դրուէր ազգին մէջ առաջին անդամ աշխարհաբար լեզուով կատարուած լրագրութեան : Եթէ լրագրական առաջնութեան իրաւունքը Ազգարար թէրթին է, հրատարակուած Մատրասի մէջ 1794ին եւ տեւած մինչեւ 1796 թուականը՝ Տէր Յառութիւն Քմաւոնեանի ջանքերով, որ զրաբար լեզուով կը հաւաքէր օտար լրագիրներէ քաղաքական ու ժամանակագրական տեղեկութիւններ, սակայն ժողովրդական շարժումը ժողովրդական լեզուով՝ Միխթարեանց գործն է եւ ամէնէն առաջ Տարեգրութիւնից հատորներու հեղինակին :

Եղանակ Բիւզանդիանը սկսած 1800ին եւ տեւած մինչեւ 1820, կու գար կարծես ըլլալու ուրիշ ձեւով 1802էն վերջ գլխաւորապէս՝ շարունակութիւնը նախորդին, եւ իբրեւ շահեկան նորութիւն՝ ունէր օգերեւութարանական գուշակութիւններ :

Դիտակ Բիւզանդիեանը, որ Հ. Ղուկաս Խնձիծեանի թելագրութեան, յոր գործորներու եւ թերեւս հրահանգին վրայ սկսաւ լոյս տեսնել՝ նմանապէս աշխարհաբար 1812ին եւ տեւեց մինչեւ 1816, ունէր դարձեալ լրագրական բովանդակութիւն՝ ժամանակին պատմական դէպքերուն եւ աւելի ուշ՝ ուսումնական եւ բանասիրական նիւթեր եւս կը պարունակէր։ Առաջին խմբագիրը թերթին՝ էր Հ. Գրիգոր Խապարածեան, որուն յաջորդեցին յետոյ Հ. Մատաթիա Փիւսկիւլան եւ Հ. Մանուէլ Զախշախիեան։ Կը հրատարակուէր երկու շաբաթն անզամ մը, եւ իր արտաքին կերպարանքովն ու պարունակութեամբը՝ որպէս քաղաքական լրագիր՝ լրիւ կը գոհացնէր հայ լնիթերցողը։ Ազգին մէջ գտած խանդավառ՝ ընդունելութեան անտարակուսելի նշանն է 1500 — 3000ի հասնող իր բաժանորդներու թիւը, որուն կը տեղեկանանք Հ. Ղ. Խնձիծեանի մէկ նամակին, զրուած 1812, Յուլիս 25ին։ Սա, թէեւ Պոլիս կը գտնուէր, սակայն ողին ու կեանքն էր այդ թերթին, ինչպէս իր անձնական Եղանակ Բիւզանդիեանին եւ Արշարունեաց Ընկերութեան՝ հիմնուած հաւանաբար իրմէ 1812ին, աղեային հրատարակութիւններու եւ մամուլի նպաստելու նպատակով։

Հ. Ղուկաս Խնձիմեանի կատարած գերը հայ Լրադրութեան պատմութեան մէջ անտեսել անկարելի է. եւ ատոր համար է որ ուղեցինք հոս յառկապէս յիշատակել զայն Բազմավիպի Յորելեանին նուիրուած մեր սա Խմբագրականի էջերուն մէջ: Մեծ էր իր ազգեցութիւնը այդ տեսակէտով ոչ միայն Ս. Ղազարու մէջ, այլ նաև Պոլիս եւ Զմիւռնիս, ուր մանաւանդ անոր Եղանակ Բիւզանդեանը, 1820էն ի վեր արգէն դադրած, 1837էն կը վերատպուէր պարզապէս Եղանակ խորագրով:

1833ին կը վախճանէր այդ եռանգումն, գործունեայ, սրամիտ եւ գիտաւոր հրապարակազիրը, ու տասը տարի վերջ՝ երբ Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկի թագմանվեալ հրատարակութեան կը ձեռնարկէր՝ ‘աչքին առջեւ ունէր Հ. Պ. Ինձիձեանի կատարած փորձին բոլոր արդիւնքը, կը ճանչնար ժողովուրդին կարօտութիւններն ու փափաքները, ճաշակն ու զգացումը. որոնց յարմարելով իր նիւթերու ընտրութեան, դասաւորումի եւ ներկայացումի կերպին մէջ՝ անծայր ընդունելութիւն դատաւ իր գործը, սիրուեցաւ ու զովուեցաւ մէծապէս, այնքան որ հրճուալից սրտով Բ. եւ Գ. տարիներու յառաջաբան-

ներուն մէջ՝ վերջին աստիճան գոհունակութեամբ կ'արտայայտուի ձեռք բերուած արդիւնքին մասին: Բազմավիճակ տիտղոսն արդէն Եղանակ Բիւզանդեանի Երկրորդ անունն էր, որուն դադրելէն քաննեւերեք տարի վերջ ահա լոյս կը տեսնէր:

Երեք տարուան փորձէ մը յետոյ, երբ այլեւս «Հասարակաց ճաշակին» յարմար կը դատէ Խմբագրութիւնը իր նիւթերու ընտրութիւնը, բաժնուած Երբեակ մեծ դասաւորումի՝ Բնական գիտութեանց (ընդգրկելով Բնաբանութիւնը, Բնալուծութիւնը, Երկրաբանութիւնը, Բնական պատմութիւնը, այսինքն բուսաբանական ու կենդանաբանական ծանօթութիւնները), Տնտեսական գիտութեանց (ընդգրկելով գաստիարակութիւնը, քաղաքական տնտեսութիւնը, Երկրագործութիւնը, առողջապահութիւնը, արուեստները ու նոր յայտնուած գիւտերը), Բնանախական տեղեկութեանց բաժին, ուր կ'աւանդուէր ժողովուրդներու, նշանաւոր անձերու կեանքի մասին, հետեւաբար պատմական, աշխարհագրական, բարոյական ծանօթութիւններ, որոնցմէ անբաժան էին նաեւ միշտ ազգային կեանքի ու պատմութեան վերաբերեալ խնդիրները:

Այսքան նոխ պարունակութեամբ ու շահեկան տեղեկութիւններով լի թերթ մը՝ մեր հայ շրջանակներու մէջ առաջին անդամ երեւցած՝ բնականաբար՝ պիտի գտնէր խանդավառ ընդունելութիւն ժողովուրդէ մը, որուն զաւակները ծարաւի գիտութեան՝ չունէին ուրիշ աղբիւր դիմելու եւ յագենալու: Խմբագիրները գիտակից են թէ իրենց գործը լիուլի կը զոհացնէ փափաքուած ու ծրագրուած նպատակը, այն է զարդացումը հայ ժողովուրդին: ու այս գաղափարը արդէն իրենց համար ամենամեծ քաջալերանքն ու մխիթարութիւնն է, զոր այսպէս կ'արտայայտեն Բ. տարուան Բազմավիճակին մէջ: «Մարդու մը իր ազգին լուսաւորութեան ու յառաջադիմութեանը համար աշխատելէն աւելի գեղեցիկ ու վսեմ ի՞նչ դիտաւորութիւն կրնայ ըլլալ»:

Բազմավիճակ այն աստիճան սիրալիր ընդունելութեան պատճառը ազգին մէջ՝ միայն նիւթերու զանազանութիւնը եւ հետաքրքրականութիւնը չէ անշուշտ, այլ սպազ եւ ընտանի ոճն է, որով գրոփիխական ու զոււարձալի կերպով կը սորվեցնէր գիւրիմաց բաները ու գուուարները մանրացուցակով կամ պով կը սորվեցնէր գիւրիմաց բաները ու գուուարները մանրացուցակով կամ գիտակով ցուցնելու պէս կը պարզէր, կը մեկնէր ու ամէնուն հասկնալի կը գիտակով ցուցնելու պէս կը պարզէր, կը մեկնէր ու հասկաւորներ, ժողովուրդի սովորադարձները: Տղաք, երկտասարդներ ու հասկաւորներ, ժողովուրդի սովորադարձները ու գրադէտներու խումբը, ամէնքն ալ կը գտնէին իրենց բաժինը. կան տարը ու գրադէտներու խումբը, ամէնքն ալ կը գտնէին իրենց բաժինը. զուարձալին, լուրջը, օգտակարը, գրականը խառնուած էին հմաստուն զուարձալին, լուրջը, օգտակարը, գրականը խառնուած էին հմաստուն զուարձալին, կողմերը՝ իր տուած լուսաբանութիւններով հայկ. ընդհանուր բանասիրութեան, իր տուած այս հետաքրքրական էջերով ընդհանուր զեղարուեստի, զբականութեան, լեզուի, մանրանկարչութեան եւ ի մասնաւորի աղդային տեսակէտով: Զարիւր տարիներ անընդհատ աշխատած է կամուրջ ձգելու արեւելքի եւ արեւմուտքի միջեւ, եւրոպական գիտութիւնն ու գեղարուեստը գիւրամատչելի գարձնելով հայ հասարակութեան, ու միանդամայն հայկական բնադրուչ առաւելութիւնները, մեր բնիկ զեղեցկութիւնները գրական, մտաւորական ու զեղարուեստական՝ ներկայացնելու իրենց ուղիղ գծերուն մէջ, երբեմն եւս օտար լեզուով, նաեւ եւրոպացին:

Ազգ մը վերածնիլ, դարագլուխ մը բանալ ազգային պատմութեան մէջ՝ ահա ինչ որ անմահ Սեբաստացիին ծրագիրն էր վազուց, երբ հիմը կը գնէր 1701ին իր Միաբանութեան. եւ այս նպատակով ո՛րքան արտագրութիւն արդէն կատարուած էր իրմէ, ու յետոյ ինչպիսի՛ լուսաւոր ուղղութիւն եւ յաղէն կատարուած էր իրմէ, ու յետոյ ինչպիսի՛ լուսաւոր ուղղութիւն եւ յա-

տակագիծ պատրաստած աւանդած էր ան իր յաջորդներուն, որոնք նուիրական աւանդի մը պէս գուրգուրանքով անոր վրայ՝ գործադրեցին մաս առ մաս այլ եւ այլ մարզերու մէջ: Միթիթարով եւ իր անմիջական յաջորդներով ստեղծուած մեծանոնի զրաբարեան վերածնունդէ մը վերջ՝ ահա Բազմավիճակով ծայր կը տրուէր 1843ին աշխարհաբարեան հոսանքի մը, խանդաղատելի անհուն ճիգով մը գէպի ժողովուրդը մօտենալով: Այս միեւնոյն վարդապետները որոնք գրաբարի մեծ վարպետներ էին միանդամայն, եւ որոնք լայն հմտութիւն ամբարած: Էին մատենագիտական, պատմական, լեզուական՝ կը մանրեն հիմա իրենց գիտութիւնը, կը գիւրացնեն ու ճաշակելի կը դարձնեն անվարժ բերաններու իմանդակաթ մօր մը պէս մեր ազգային պատմութիւնը, մատենագիտական գիտութիւնը գեղագիտական մէջ, որոնք լի միայն ամէնուն՝ իրենց միակ վարձատրութիւնն ու ակնկալութիւնն էր այս յոյսն ու վստահութիւնը՝ թէ ազգը կ'օգտուի, կը զարգանայ:

Բազմավիճակը իր նախնական քայլերը կ'առնէր այսպէս ժողովուրդին հետքալելով: Տարուէ տարի սակայն կը զգացուի անոր էջերուն մէջ փոփոխութիւն եւ վերելք հետեւելով ժամանակին մշակութային շարժումներուն, եւ իր հետ միանդամայն բարձրացնելու ջանք մը նաեւ իր ընթերցող ժողովուրդը: Գիտական ու կրթական տիրող գիծը նախնական Բազմավիճակներու՝ կը փոխուի աւելի բանասիրական ու կրօնական հարցերու, ազգային մատենագրութեան, լեզուաբանութեան եւ պատմութեան խնդիրները չօչափելու առաւելազոյն չափով, առանց սակայն միւս կողմէն զուտ մասնագիտական հանդէսի մը ցամաք չորութիւնը եւ միակերպութիւնը առնելու: Քննական հետազոտութիւնները հայկական գրականութեան կարեւոր կէտերու չուրջ՝ որոնք ժամանակին կը յուղուէին, ազգային ուրիշ ո՛ւ եւ է թերթերէ առաջ Բազմավիճակի էջերուն վրայ երեւցած են, եւ այդ՝ չնորհիւ իր բազմարդին վաստակաւորներէն՝ վաղամենիլի բանասէր չ. Արսէն Սուլքիրի նախաձեռնութեամբ: Զարկ է ըսել նաեւ թէ Բազմավիճակը հետեւելով հանդերձ գարուն, ու ցուցնելով հանդերձ իր մէջ ժամանակին հոսանքը՝ չհեռացաւ երբեք ժողովուրդին, չմոռցաւ իր նուիրական պարտականութիւնը օգտակար ըլլալու անոր:

Անկարելի է թուել հոս Բազմավիճակի հարիւրամեայ ծառայութեան զանազան կողմերը՝ իր տուած լուսաբանութիւններով հայկ. ընդհանուր բանասիրութեան, իր տուած այս հետաքրքրական էջերով ընդհանուր զեղարուեստի, զբականութեան, լեզուի, մանրանկարչութեան եւ ի մասնաւորի աղդային տեսակէտով: Զարիւր տարիներ անընդհատ աշխատած է կամուրջ ձգելու արեւելքի եւ արեւմուտքի միջեւ, եւրոպական գիտութիւնն ու գեղարուեստը գիւրամատչելի գարձնելով հայ հասարակութեան, ու միանդամայն հայկական բնադրուչ առաւելութիւնները, մեր բնիկ զեղեցկութիւնները գրական, մտաւորական ու զեղարուեստական՝ ներկայացնելու իրենց ուղիղ գծերուն մէջ, երբեմն եւս օտար լեզուով, նաեւ եւրոպացին:

Բազմավիճակն անբաժան պէտք է նկատուի նաեւ հոս իր բացանիկ թիւ Գեղունիներու չափը, հրատարակուած միջտ յարմար առիթներուն՝ գեղարուեստական ամենակատարեալ պահանջներու համաձայն, նուրբ եւ վայելու ճաշակով: Եւրոպական մէծ ու զարգացած պատմական ստուգութիւնները, ներկայացնելու իրենց ուղիղ գծերուն մէջ, երբեմն եւս օտար լեզուով, նաեւ եւրոպացին:

ժանաւոր հրատարակութիւններ են անոնք, պատուաբեր հետեւաբար հայ ժողովուրդին, որ այդ գեղարուեստի ուղղութեան վրայ եւս Միսիթարեաններու անխոնջ ճիզերով ու շունչով, զրով ու դաստիարակութեամբ շարունակ դարձր եւ աւելի հաջանդուած էր :

Անձնագովութիւն չնկատուելու համար մեր այս խօսքերը՝ յիշեմ պարզապէս Պր. Արշակ Զօպաննեանի հետեւեալ նշանակալից տողերը Մխիթարեաններու գործունէութեան ու կատարած դերի մասին. «Մխիթարեանները ամբողջ Արեւմուտքը բացին հայ մտքին առջեւ իր հին ու նոր ամէն տեսակ ճոխութիւններով...։ Եւրոպացի դասական հրաշակերտները Հայոց ծանօթացներու եւ ինքնադիր արտադրութիւններով Հայոց մէջ բանաստեղծական վերածնունդ մը առաջ բերելու գործը կատարեցին յստակ ու լայն ծրագրով»։ (Անահիտ, Օգոստ. 1901)։ Նոյն մատենագիրը կ'ըսէ դարձեալ աւելի ընդ-հանուր կերպով, թէ «Հայ միտքն արեւմտեան բաղաբակիրթութեան հետ անհանուր կերպով, թէ այս մշտապէս հաղորդակից ընթելու մէջ» կը կայանայ անոնց մեծ միջականօրէն ու մշտապէս հաղորդակից ընթելու մէջ» կը կայանայ անոնց մեծ դործը։ Այս դերը կատարեցին Մխիթարեանները գրքերու հրատարակութիւններէն դորւրակ մանաւանդ Բազմավայլավի միջոցաւ։

Յիշատակելու համար է հայ նաեւ Յ. Թիրեաքեանի մէկ գնահատանքը Բազմա-
վէպի 75-ամեակին առթիւ. «Բազմավէպ յիշեցի. ահա Վենետիկոյ Հարց փա-
ռապանծ արդիւնքներէն մին ալ: Ազգիս մէջ մինչեւ ցայսօր երեւցած թեր-
թերէն, հանդէսներէն ոչ մին կրցած է կանգուն մնալ, մինչ ալեւոր Բազմա-
վէպը որ 1843էն ի վեր կը հրատարակուի, կարծես թէ կենդանի արիւն
նոր ներարկութիւն ընդունելով, այսօր ալ կը շարունակուի նորագոյն հոգւով,
նոր եւ թարմ ուժերով եւ նոր թռիչներով: Բանասիրական, քննադատական,
գեղագիտական, պատմական, բանաստեղծական, ամէն սեռ եւ ծիւլ իւր յա-
տուկ տեղն ունի հոն, և այս ամէնը խնամեալ լեզուով և ոճով: Իսկ նիւթական
կազմը այնչափ գեղագիտարար նուրբ եւ ճաշակաւոր՝ որ մարդ իսկապէս հա-
կազմը կը զգայ պարծանքով եւ հպարտութեամբ օտարի առջեւ բանալու եւ
գուշագրելու» (Կոչնակ, 1918, թ. 2):

տիւ կը համարինք խոնարհիլ հայ լրագրութեան նահապետին առջեւ եւ չնոր-հաւորիել այս առիթով անոր բազմարդիւն գործունէութիւնը» (անդ) :

Խմբագրականի այս անձուկ էջերուն համար այսքան յիշատակութիւն բաւական կը համարինք: Ու այսչափը արդէն ցոյց կու տայ՝ թէ ի՞նչպէս կ'արտայայտուին նաեւ օտար գրիչները՝ երբ խօսքը կը դառնայ Բազմավիպին շուրջ, որ դար մը ամբողջ լրիւ եւ գիտակցօրէն կատարած է դաստիարակչի պաշտօնը կրկին ու կրկին սերունդներու՝ հեռուէն ու մօտէն ուղղելով մտքերը եւ զանոնք առաջնորդելով դէպ ի լրյաը, գեղեցիկն ու կրթականը, առանց ակնածանքի եւ առանց մարդկային նկատումներու քարողելով ճշմարտութիւնը ամէն մարզի մէջ:

Բազմավելի հարիւրամեայ Յորելեանը Մսիթարեանց գործունէութեան յորելեանը չէ լոկ, այլ աղքային հրապարակագրութեան պանձալի տօնախմբութիւնը: «Հայ Լրադրութեան Նահապետ» կ'անուանեն զայն. եւ իրաւամբ ան՝ միակն է որ տոկուն դիմադրութեամբ տարիներու աւերին, պատահարներու քմահաճոյքին, քաղաքական յեղացրումներու, նիւթական դժուարութիւններու՝ եկած հասած է մեր օրերուն եւ դեռ նոյնքան եւ աւելի կանգուն մնալու ամէն հաւանականութիւն ունի:

Բազմավէպի կատարած մշակութային մեծ գերին լաւագոյն ու ընդարձակոյն վերլուծումը կը թողունք. գեռ ուրիշ առիթներու. ու հոս՝ վերջացնելէ առաջ կ'ուղենք մատնանշել այն ցաւալի պարագան՝ որ կու գայ զուգագիպիլ անոր։ Պատերազմի դժբախտ պարագան է ան, որ ոչ միայն կը խցէ յարաբերութիւնները երկրէ երկիր, անհաղորդ կ'ընէ մտքերն ու ուրտերը իրարու, այլ նաև կը սպառէ մտաւորական ու բարոյական կորոնման հոգեկան բովանդակ ոլացքը անհատներու, զրադէտ դասակարգին մանաւանդ, եթէ չպատճառէր նոյնիսկ նիւթական կորուստներ։

Արքադիակոնը յուրաքանչյան պայմաններու մէջ՝ ստիպուած է յետածգել յորելինական տօնախմբութեան վերաբերեալ ամէն ծրագիր ու ձեռնարկ՝ խաղաղութեան ցանկարի օրերուն, երբ բովանդակ մարդկութիւնը համբուած եղբայրութեան սեղանին շուրջը, տան ձեռք ձեռքի հաշտութեան դաշնագիրը ստորագրելու: «Intra arma silent musae» լատին առածին համաձայն՝ զինքի շաշիւնին ու թնդանօթի ահեղաղղորդ որոտումներու մէջ ստուգիւ գիրն ու գրականութիւնը առ հասարակ կը մեռնի, գեղարուեստի գեղեցկութիւնն ու աղնուութիւնը չի ներգործեր մտքերէ ներս ու կը կասի մարդկութեան արտադրական բոլոր զօրութիւնը:

Մեր փոքրիկ ազգը՝ այս երկրորդ համաճարակ պատերազմին ալ մասնակցեցաւ վերստին, եւ թերեւս բոլորովին ընդունայն զոհերով։ Բայց կը յուսանք, թէ մեզի համար ալ պիտի ընձիւղի ծլարճակ նոր կեանք մը ընկերային ու գրական մարզերու մէջ, ու պիտի վերսկսին այն տատ եւ միխթարական հրատարակութիւնները ազգային թերթերու՝ Մայր Հողին եւ Գաղութահայ Կեդրոններու զանազան վայրերու մէջ։ Անոնք ամէնքն ալ, նոյնիսկ անշանձեւի, ծաւալի տակ, կ'ապացուցանէին հայ մտքին բեղունութիւնը, եւ յարաջան նուիրումը գրականութեան, պաշտելի փարումը Մեսրոպեան տառերուն եւ տոկուն կամքը։ Ու դարձեալ, անոնք իրենց զոյութեամբը, իբրեւ ար-

բանեակներ Բազմավեպի շուրջը, հայ դրի ծառայել կը ջանային իրենց շրջանակին ու կարողութեան համաձայն:

Վատահ ենք որ երբ ծայրը տայ բնականոն կեանքը՝ խանդավառութեան մեծագոյն շեշտով պիտի բերեն անոնք բոլորն ալ իրենց մասնակցութիւնը եւ յարդանքի տրիտուրը Բազմավեպին, դարաւոր Յորելեարին, այն գիտակցութեամբ թէ իրենց գոյութեան ու գործունէութեան միակ հաստատուն յենարանը փառարանած ու հոչակած պիտի ըլլան անոր մէջ:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ

ՎԱՒԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐ

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն

ԵՐ. ՏԷՐ ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԿԱՅԻ “ԿԱՐԾԵՑԵԱԼ,, ՄԱՐՄՆՈՅ ՄԱՍԻՆ

(Ծար. տես «Բազմավեպ» 1942, էջ 10)

Ե. — ՄԻՒԹԱՐԱՅ ՈՒԽՏԻՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱԽՍՏԻՔՆԵՐԸ ՀԱՅԿ. ԴԻՒԱՆՆԵՐԻ Ի ՆՊԱՍՏ ՄԱՐՄՆՈՅ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Որպէս զի կարենամ գաղափար մը տալ, թէ Հ. Մատթէոսի Պատմութեան խընդրական ատաղձին ի նպաստ՝ ո՞րչափ մէծ է. Միիթարայ զաւակներուն բերած մասնակցութեան բարոյական արժէքը՝ պիտի ներկայացնեմ այն անմրցելի շահազդրութիւնը որ ժամանակի ընթացքին մէջ ունեցած են անոնք ո՞չ միայն Եր. Տէր Կոմիտասի անձին՝ այլ եւ անոր ընտանեկան պարագաներուն շուրջ:

1) Սերտ ու մտերիմ յարաբերութեան աստիճանին բարձրութիւնը կը տեսնուի ամենէն առաջ այն շահեկան տեղեկութենէն՝ թէ Տէր Կոմիտաս Վկայի եւ Մըլիթար Արքայի միջեւ թղթակցութիւն երե տեղի ունեցած են:

Կը խոսովանինք, որ այս բացայայտ տեղեկութեամբ մեղի ամենամեծ պատիւ եւ հաճոյք պատճառողն եղած է Պոլոյ Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքարանի նախկին Քամուղիւր եւ Դիւանապետանութեան գույքը:

Վ. Մաղարեան: Սա կը գրէ. «Մեծն Միիթարայ Արքահայր, որ իւր առաքելական դործունէութեանց փորձերը կատարելէ յետոյ, թշնամեաց ձեռքէն ողորմութեամբն Աստուծոյ յաջողեցաւ Զմիւռնիա ապաստանիլ... ուսկից նաեւ կը շրունակէր իւր թղթակցութիւնները Տէր Կոմիտասի հետո⁽³¹⁾: Անդին ու նուիրական գանձ մը պիտի ըլլային այդ նամակները մեղի համար այսօր, որոնք անշուշտ Մեթոնի մէջ քաղաքական դէպերուն զոհ եղած են Միիթարայ հոն կազմած անդրանիկ մենաստանին հետ, որովհետեւ Ս. Ղաղարու Դիւանին մէջ Մեթոնի ըլրջանի սակաւաթիւ թուղթերուն մէջ չկան դժբախտարար: Վերոյիշեալ վկայութեան ուսուկից կը շարունակէր» բացատրութիւնն իսկ կը նշանակէ, որ Միիթար ոչ միայն Զմիւռնիային, այլ նախապէս ալ ի Պոլս շատ մօտէն յարաբերութեան մէջ եղած

(31) Համառօտ Կենսագր. Տեառն Կոմիտասայ քհնյ. Քէօմիւրանց. Պոլս 1912, էջ 33:

է երանելոյն հետ: Մաղարեան վարդապետ շատ որոշ կը յայտաբարէ, թէ այս ամէն տեղեկութիւնները քաղած է ինք Պատրիարքարանի Դիւանէն⁽³²⁾:

Դարձեալ Նահատակին մէծ մտերմութիւնն ու համականքը Միիթարայ Ուխտին հանդէպ կը հասկցուի ինքնին՝ երենկատենք հետեւեալ թանկադին տեղեկութիւնն ալ, որ «եթէ չվերահասնէր նահատակութիւնը մարդու մէջ կամ կոմիտասի ուղղութիւնը վերջնականապէս տուածէր»⁽³³⁾:

Այս հետաքրքրական տեղեկութիւններէն վերջ անշուշտ ցանկալի պիտի ըլլար, որ երկու մէծ հոգիներուն միջեւ եղած թղթակցութեանէն զատ գոյութիւն ունենար Միիթարայ կողմանէ նաեւ տաղ մը Տէր Կոմիտասի ուղղուած՝ անոր նահատակութենէն վերջ:

Արդ քանի մը տարիներ առաջ էր որ անդրադարձ էի Հ. Յ. Տաշեանի ԶԵՐԱԳՐԱՅ ՑՈՒՑԱԿԻՆ գոյութիւնը Վիեննայի Միիթարայ Մատենադարանին մէջ Միիթարայ Վրչին ընծայուած ոտանաւորի մը՝ ուղղուած առ Նահատակը: Անուղղակի ինդրանիքս աղնուօքէն դոհացում ստացած էի ընդունելով անոր, ինչպէս նաեւ Հ. Մտեկանոս Պետրոսեանի ոտանաւորներուն օրինակութիւնները:

Հոս կը հրատարակեմ նախ այդ ոտանաւորը⁽³⁴⁾, որու տուներու առաջին տառերը կը կազմեն ի Միիթարէ Արքայէ ասացեալ⁽³⁵⁾:

(32) Ճիշդ այս պատճառաւ անհաւանական չեմ կարծեր, որ յիշեալ Պատր. Դիւանին մէջ զբանուէին Նահատակի մարմնոյ փոխադրութեան մասին եւս տեղեկութիւն կամ վաւերաթուղթ որոնք կորսուած ըլլան, ինչպէս որ չկան այսօր Մադարան վրդի կողմանէ ակնարկուած նամակները՝ որ եղած էին Միիթարի եւ Տէր Կոմիտասի միջեւ. (Հ. Յ. Տ.):

(33) Մաղարեան Համառօտ կենս. Տն. Կոմ. քչ. Քէօմ. էջ 34:

(34) Զանց ըրած եմ Հոս՝ բնագրին յար եւ նման կատարուած այս օրինակին՝ բառերու վրայ ըստ պարագային երեցող սուղերը:

(35) Մի. Մանդր. Վկենայի. թ. 160, թղ. 163ա - 165ա:

Երգ ի վերայ նահատակութեան սուրբ վըկային Քրիստոսի Տէր Կոմիտաս քահանայի կոստանդնուպոլսիցույ ասացեալ ի բարուն [ա] պետէն մերմէ Միիթարայ աբբայէ:

Ի քեզ գիմեմ Յիսուս տէր իմ. առաջ ինձ ըզոյիս չնորհաց քոյին. զի կարացից յարմարել զրան. առ ի գուել քոյի Վկային:

Մաքուր եւ սուրբ մարտիրոսին. տէր Կոմիտաս քահանային, ի կոստանդնուպոլսէ ծաղեալ. արքիւտիպ ճառագայթին:

Խընամօք Հօրն երկնաւորի. գուով ծաղկեալ ներ հայկազնի. ուղիղ հաւատն հոսվմէական.

ի փառ յազման յարին չարժեալ. ոմանք զընդդէմն եղեն կալեալ. տէր Կոմիտաս սուրբ քահանայն.

բանիւ մէշտ զայնս ըմբերանեալ: թէպէտ զի հաւածիւր. բայց Երկիւղի վասն ո՛չ կասիւր. տէր Կոմիտաս սուրբ քահանայն.

ըզուուր հաւատն յոր դաւանիւր: Առ այս շարժեալ բորբոքցան. որք էին դէմ ճշմարտութեան.

զուկ Կոմիտաս սուրբ քահանայն. մասնել ի մահ յանկարծական: Բամեալ ի մի վայր խումբ նոցին. որք զմահ որրոյն որոնէին.

զուկ Կոմիտաս սուրբ քահանայն հանին յատեան եպարքոսին:

էր յատենի գուարթ դիմօք. Ճոխարան պատասխանեօք.

եւ այս այնքան զի ապէցոյց. զեպարքոսն իսկ իւր բարձակօք:

Անդ եպարքոսն անձարացեալ. զպիզատական բանիւ պատասխանեօք:

զուկ Վարքառ բանիւ գուարթ վկայեալ:

Բայց թէ հաւատ քո թողուցուա. եւ հաւատոյ մեր յենուցուա.

կարես զերծիւլ ի մահուանէ. նաեւ զպիառոս մեր կալնուցուա:

Բորբոքցաւ սիրով հովոյն. սիրտ եւ որի ըմբերանոյն:

զի ըստ իսկ մարդակօք:

վաստական կուրքան ի սուրբ քահանայք. վաստական անձարացեալ.

թէպէտ զի վաստական կուրքան ի սուրբ քահանայք. պատասխանեօք:

զանիստան ի սուրբ քահանայք. ուստի զի վաստական կուրքան ի սուրբ քահանայք:

վաստական կուրքան վաստական կուրքան ի սուրբ քահանայք. ուստի զի վաստական կուրքան ի սուրբ քահանայք: